

KUPREŠKA VISORAVAN: MALA MONGOLIJA

Na nadmorskoj visini između 1120 i 1150 metara istočno od Livanjskog i Glamočkoga polja, a sjeverno od Duvanjskoga, proteže se Kupreško polje, dugo 24 km, široko 10 km, površine 93 kvadratna kilometra. To najistočnije kraško polje u Bosni okruženo je sa šesnaest planinskih vrhova. Zbog oštih i dugih zima i kratkih ljeta nazvano je bosanskim Sibrom, a zbog oskudne vegetacije i mnogo trave u rano ljetu kupreška je kotlina pogodna za stočarstvo, pa po tome podsjeća na Mongoliju. U rano ljetu kupreška se visoravan za kratko vrijeme pretvori u predivan tepih raznobojnog cvijeća, što je slikara Gabrijela Jurkića nadvahnuo da naslika *Visoravan u cvatu* (1914).

Dok je kupreški biljni svijet zbog svoje oskudnosti sve do danas ostao gotovo izvan zanimanja, a životinjski pobuđivao prije svega pažnju lovaca, dotle je interes za kuprešku povijest bio i ostao nadprosječno živ, jer su se na Kupresu križali putovi između susjednih regija, koje su u prošlosti pripadale raznim carstvima.

Arheološka istraživanja 80-ih godina 20. st., provedena na zemljanim tumulima posijanima po jugoistočnom dijelu Kupreškoga polja u blizini moga rodnoga sela Gornjeg Malovana, iznijela su na vidjelo tragove stanovnika Kupresa iz prapovijesnoga doba.

Na tim tumulima – u domaćem žargonu zvanima *glavice* – u ljetnim je podnevnim satima plandovala stoka.

Kupreška visoravan

Arheolozi su izbrojili 51 takvu glavicu, a četiri najveće de-taljno istražili. Pri istraživanju se pokazalo da su kupreški tu-muli dijelom kenotafi (dakle nadgrobni spomenici bez ostata-ka pokojnika), a dijelom pravi grobovi, i to nomadskih stočara koji su tijekom brončanoga doba (oko 1800. pr. Kr.) kao posljed-nji selidbeni val dosegli Kupres kao svoju najzapadniju točku. Kenotafi navode na pomisao da je Kupres za te stočarske no-made predstavljao *campus sacer* – svetu poljanu, na kojoj su podizali spomenike i svojim pokojnicima koji su negdje drug-dje umrli. *Tradicija* kenotafa ponovno će zaživjeti na Kupresu i u ostaloj Bosni i Hercegovini u srednjovjekovnim stećcima; na Kupreškom polju (zajedno s manjim Ravanjskim poljem) arhe-olozi su izbrojili 1055 više ili manje očuvanih stećaka.

Od istraživanih pretpovijesnih zemljanih tumula najznačaj-nije rezultate pružio je veliki tumul na Pustopolju, u istraživač-kim mapama označen brojem 16. U tome tumulu otkrivena je drvena grobna konstrukcija u obliku kuće na saonicama. Među

Pretpovijesni tumul (glavica) na Kupreškom polju

daskama drvene grobne kućice nađen je i jedan saonik (plaznik), koji je prvo bitno pripadao saonicama kakvima su se stanovnici kupreške visoravni služili sve do Drugoga svjetskog rata. Sjećam se kako je na takvima saonicama i moj otac pred Drugi svjetski rat dovozio drva za grijanje iz obližnje šume Ćajuše.

Svakako je najvrnjedniji nalaz u tome grobnom tumulu pokojnik položen u zgrčenom položaju na kožnoj prostirki i prekriven lijepo tkanim vunenim platnom. Pokojnik je bio visok oko 170 cm, a umro je u dobi od oko 60 godina. Danas se ostaci toga pretpovijesnog Kuprešanina i njegove drvene grobne kućice nalaze, kao najznačajniji eksponat, u zbirci muzeja Franjevačkoga samostana u Livnu na Gorici.

U rimskom razdoblju kuprešku visoravan presjecale su ceste koje su povezivale Dalmaciju i Panoniju, a srednjovjekovni kupreški stočari ostavili su za sobom stećke. Sve do Drugoga svjetskoga rata Kupres je bio izrazito stočarski kraj s drvenim kućama i livadama s mnogo trave tijekom kratkih ljeta.

Naselja na Kupreškoj visoravni

U osmanskom razdoblju Kupres je često zborište osman-skih vojnih postrojbi u brojnim ratovima između Osmanskoga carstva i Venecije, a u mirnim vremenima preko Kupresa su putovali trgovci i diplomati od Splita prema Travniku i Sarajevu, a ponekad i prema Istanbulu. Jedan od njih, koji je polovicom 18. st. u rano ljeto u diplomatskoj misiji putovao do Travnika i natrag, u dolasku je bio očaran kupreškim livadama u cvatu, pa je uskliknuo: „Ovdje bi se mogli napasti svi konji svijeta“, dok ga je u povratku pratile olovno kupreško nebo s jakim vjetrovima. Putnička svratišta ili kupreški hanovi jedan su od literarnih toposa književnika nobelovca Ive Andrića. Budući da su i moji predi držali han uz cestu ispod sela, običavao bih u šali reći: han na Kupreškom polju u kojem su, prema Andrićevu ka-zivanju, tajnik francuskog konzulata Amédée Chaumette-des-Fossés i fratar fra Julijan Pašalić 1807. vodili svoje diskusije, bio je *Džajin han*.

Moja obiteljska tradicija plela je oko toga hana svoje priče, u kojima je istaknuta uloga prababe Kelavuše. Prababa Kelavuša potjecala je od Kelava iz livanjskoga kraja. Priča kaže da je, kada se udala za našega pradjeda, zatekla uz ostalo bogatstvo 12 oteljenih krava. Druga je priča o neželjenom gostu u hanu, nekom *Turčinu* koji je prababi Kelavuši naredio da mu priredi i servira *čimbur*, a pradjedu da kroz to vrijeme igra oko njega i pri tome vuče opanke po podu. Takvo poniženje prababa Kelavuša nije mogla otrpjeti, pa se latila maše s ognjišta i ubila Turčina, kojega su onda zakopali negdje u *kosari* (štali)...

Kada je izbio Prvi svjetski rat, djed Božo bio je mobiliziran i upućen na Karpate, gdje je dopao ruskog zarobljeništva, iz kojega se povratio tek nakon završetka rata. U međuvremenu je u novonastalom Kraljevstvu, odnosno Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (preimenovanoj 1929. u Jugoslaviju), provedena agrarna reforma. Tom su reformom moj djed i baba izgubili svu zemlju koju su dotada obradivali kao kmetovi. Moj otac Ivo išao je kao mladić u *pečalbu*, dobio nešto općinske zemlje, a nešto kupio i tako se malo skućio.

U listopadu 1934. oženio se Zorkom r. Čičak iz Alajbegova ili Donjega Odžaka pokraj gradića Kupresa. Majka mi je Zorka pričala kako se u svadbenoj povorci morala uz ostale nositi i crna zastava zbog ubojstva kralja Aleksandra I. Karađorđevića u Marseillu 9. listopada 1934. Godinu dana nakon toga, 29. listopada 1935., rodio sam se u zaseoku Gornjega Malovana Ćemaliću i dobio ime Matko, jer mi je djed Božo još bio živ, pa prema vladajućoj tradiciji nisam preuzeo njegovo ime, nego dobio ime Matko prema kumu, rođaku prof. Matku Džaji (1906–1988), rođenom također u Malovanu. S njim sam imao ugodne kontakte u sarajevskom i kasnije minhenskom razdoblju svojega života. Zadnjih godina njegova života, kada je već kao udovac živio u Banjoj Luci, nisam propuštao priliku da ga posjećujem sa svojom suprugom tijekom naših godišnjih odmora. U tim godinama jednom sam ga upitao: „Ti si već u poodmakloj

dobi, skupio si mnoga životnoga iskustva, pa bih želio čuti od Tebe, kakav se život isplati?“ Odgovorio je: „Život je lijep kada ga živimo u duhu tolerancije.“